

Микола Котляр (Київ)

«РОЗВІДКА» НА РУСІ В XII – XIII ст.

Своєрідна розвідувальна діяльність властива людству мало не з часів кам'яного віку. Однак справжня професійна розвідка є надбанням людства нових часів. Одні історики вважають, що вона склалася у XVIII ст., інші – що в добу наполеонівських війн на початку XIX ст.

Таким чином, для доби середньовіччя не варто говорити про справжню розвідку: організовану і цілеспрямовану структуру, що діяла постійно і систематично, як це відбувалося в нові часи. Отже, самі терміни «розвідка», «розвідники» стосовно часів Київської Русі є вельми умовними. Тому користуватимусь іншими: «вивідування», «вивідачі», в окремих випадках – «лазутчики» і «шпигуни», а також «інформатори».

З 40-х років XII ст. Давньоруська держава вступила в добу удільної або феодалної роздробленості. Несподівано для її жителів вона розділилась на півтора десятка земель і князівств, государі найсильніших серед яких почали змагатися за першість між собою і з самим великим князем київським. Вчені не випадково назвали роздробленість, що охопила Русь в 40-х–50-х роках XII ст., феодалною. Бо вона настала не раптово, як вважали самі руські люди в XII–XIII ст. й історики порівняно недалекого минулого, а була неминучим наслідком суспільно-економічного, культурного і політичного поступу суспільства, становлення феодалного способу виробництва. І суспільства не лише давньоруського, а й людського взагалі. Майже всі європейські народи пройшли через цей етап власної еволюції, коли недавно створена держава раптом розпадалася, принаймні – втрачала єдність.

Більшість сучасних істориків поступово дійшла висновку, що з його настанням не сталося розпаду Давньоруської держави. Вона збереглася, проте змінила форму. На зміну відносно єдиній централізованій монархії прийшли монархія федеративна. З середини XII ст. Давньою Руссю управляє група найсильніших і найавторитетніших князів, що вирішує спірні питання на з'їздах («снємах»)¹.

Подібні зміни в соціально-політичному житті неминуче відбилися у термінології джерел, зокрема, в описах дій вивідачів, лазутчиків та інформаторів. Літописці та інші автори пам'яток давньоруської писемності зосереджуються на описах нескінченних сутичок, а то й великих війн поміж руськими князями, що починаються у другій половині 30-х–40-х роках XII ст. Відомо, що Давньоруська держава у процесі суспільно-економічного і політичного поступу змінювала свій зміст і форму (перетворившись спочатку з відносно об'єднаної одноосібної монархії на федеративну, а далі на конфедеративну країну), відповідно трансформувались явища і процеси, що супроводжували той поступ. Однак руські книжники описують методи і прийоми вивідування загалом досить одноманітно, часто вдаючись до випробуваних часом кліше.

Найбільш вдачний матеріал для студіювання історії вивідування часів удільної роздробленості містять південноруські літописи: Київський XII ст. і Галицько-Волинський – XIII-го. Звичайно потрібні дослідникові цієї теми відомості зосереджуються в описах великих воєнних кампаній. Для XII ст. це історія першої громадянської війни на Русі 1146–1151 рр., що знаменувала собою політичний початок доби удільної роздробленості. Та цій війні передував початок боротьби за Київ між головами двох князівських кланів: Мономашичів і Ольговичів, що розпочалась незабаром по смерті останнього сильного государя Русі – Мстислава Володимировича (1132 р.), якого літописці шанобливо називали Великим.

Наступник Мстислава, його молодший брат Ярополк, не зміг правити твердою рукою на Русі, як його батько і старший брат. Він також не зміг згуртувати клан Мономашичів і утвердити його в Києві. Ось чому по смерті Ярополка (18 лютого 1139 р.), коли в Києві сів його старший брат В'ячеслав, глава Ольговичів Всеволод **«вѣѣда... Ярополка ѹмерша, а Вячеслав сѣдить в Києве»**, обложив стольний град і змусив В'ячеслава віддати йому престол². Для теми нашої розповіді уявляється важливим це **«вѣѣда»** – йшлося або про вивідачів або про інформаторів Всеволода у давньоруській столиці.

Та звичайно в аналогічних контекстах літописці користуються іншим дієсловом: **«слышавъ»**. По вокняжінні Всеволода у Києві його молодші брати Ігор і Святослав вимагали від нього більших володінь, і Всеволоду доводилось часом спиратись на братів у перших – князів-Мономашичів, зокрема на старшого серед них В'ячеслава Володимировича. У 1142 р. сталася воєнна сутичка між Ігорем і Святославом Ольговичами, з одного боку, і В'ячеславом – з іншого. Небіж В'ячеслава, смоленський князь Ростислав Мстиславич **«слышавъ, оже вилися Олговичи ѹ Переяслава съ стрьемъ его с Вячеславомъ и с братомъ его Изяславомъ, и поиде на волость ихъ»**³.

Досить нейтральне, «закрите» дієслово **«слышавъ»** може свідчити про якогось вивідувача Ростислава у таборі Ольговичів. Ростислав вдало скористався з одержаної інформації й **«взя около Гомия [Гомеля] волость ихъ всю»**⁴. Всеволод Ольгович мовчки схвалив дії Мономашичів.

Дієслово **«слышати»** несе в собі різні значення і відтінки тих значень. У ньому й одержання випадкової інформації, й донесення вивідачів і лазутчиків, й звістки від «сторожі», авангарду війська. Взимку 1145 р. галицький князь Володимирко Володаревич вибрався на полювання до Тисмениці. Скориставшись відсутністю владного князя, невдоволені ним бояри запросили у князі його небожа, звенигородського князя Івана Ростиславича і **«въведоша к собѣ в Галичь. Володимиръ же слышавъ, съвокупѣ дружинѹ, и прииде на нь к Галичю»**. Після тритижневої облоги Іван вирвався з міста і з залишками дружини подався у Подунав'я⁵. Зрозуміло, що Володимирко **«слышавъ»** про захоплення Галича небожем від когось із вірних йому людей, що залишались у місті.

Найчастіше дієслово «слышати» використовується літописцями в описах майже безперервних воєнних дій на Русі, що не вщухали з настанням доби роздробленості. У розповідях літописів про війну 1146–1151 рр. зустрічаємо його у різних значеннях. На її початку Мстислав, син Ізяслава Мстиславича, «слышавъ, оже идетъ Гюргевичъ⁶ съ Святославомъ Олговичемъ на нь»⁷, що дозволило йому вчасно приготуватися до сутички. Аналогічне повідомлення про наїзд Гліба на Ізяслава Мстиславича читаємо в Київському літописі трохи далі. Ізяслав «слышавъ» про акцію Гліба й примусив його помиритися з ним⁸. У перебігу тієї війни джерело неодноразово повідомляє, що її учасники «слышали (часом вживається «уведали») про дії супротивників⁹. Отже, вивідування було буденною і необхідною, з огляду на потребу інформації воєнного характеру, річчю. Однак не слід робити поспішного висновку щодо існування якоїсь системи вивідування, збирання інформації, тим більше – про існування відповідних структур. Вивідування відбувалося звичайно на побутовому рівні.

Поряд із терміном «слышалъ» («уведал») Київський та інші літописи XII ст. рівнозначно використовують інший: «приде вѣсть». На початку війни 1146–1151 рр. «приде Святославу¹⁰ вѣсть, оже Ізяславъ Мстиславичъ пришелъ и городъ его взялъ»¹¹. Пізніше з театру війни «приде къ Ізяславу вѣсть, оже Вьяханъ¹² и нини города отвилися¹³, а Попашъ¹⁴ взяли»¹⁵. В останньому випадку йдеться про конкретну інформацію добре обізнаного вивідача, лазутчика, певно, людини з військового середовища. Те ж саме можна сказати і про таке, наступне за часом повідомлення київського літописця. Ізяслав Мстиславич у ході війни з Долгоруким у 1148 р. опинився на Волзі разом із союзними йому новгородцями. «И тѹ приде к нима вѣсть, оже Володимиръ Давыдовичъ и Святослав Олговичъ стоита въ своихъ Вятичѣхъ¹⁶, ожидаюча и зряча, что ся тамо учинить межю Гюргемъ [Юрієм] и Ізяславомъ, а к нима не идоستا»¹⁷ – обидва голови чернігово-сіверських кланів вичікували і збирались приєднатись до переможця¹⁸. Цей контекст джерела дає підстави думати, що Ізяслав Мстиславич скористався з інформації добре обізнаної людини у таборі чернігово-сіверських князів.

У розповідях про одержання інформації літописцями про дії й позиції супротивників, отже, неодноразово вживається інша стандартна формула: «приде вѣсть»¹⁹. Так само, як і у випадках з використанням термінів «услышавъ» та «уведавъ», здебільшого важко сказати щось певніше про джерело, характер і спосіб передання відомостей, які одержував той чи інший князь. Згідно моїх спостережень над текстами літописів, її зміст дещо конкретніший, ніж у попередніх. Все ж таки словосполучення «приде вѣсть» виглядає більш енергійним від зовсім вже нейтральних «услышавъ» та «уведавъ»: у ньому відчувається рух, певна енергія – від того, хто посилає звістку, до її одержувача.

Так, на початку 1155 р. Юрія Долгорукий «пошел бѣ ... в Русь»²⁰, слышав смерть Ізяславлію – як бачимо, звістка про кончину його суперника досягла

суздальського князя із чималим запізненням (той помер 14 листопада 1154 р.); и бысть противу Смоленську, и бысть ему вѣсть: «Братъ ти умерль Вячеслав, а **Ростиславъ повѣженъ, а Изяславъ Давыдовичъ седить Києве...**»²¹. З цього повідомлення довідуємось, що Юрій не знав про те, що відбувалося в Києві в кінці 1154 – перші місяці 1155 р. (він урочисто вокняжився в Києві 20 березня 1155 р.), і дізнався про тамтешні події, лише наблизившись до Смоленська. З цього виходить, що у Юрія не було надійних і обізнаних інформаторів у Києві й узагалі у Південній Русі.

На адекватність термінів «слышавъ та «приде вѣсть вказує, зокрема, розповідь київського літописця про суперництво між Ізяславом Давидовичем чернігівським і Ростиславом Мстиславичем смоленським за Київ у 1161 р., коли вони вжиті поруч в тому самому реченні: «**Ростиславу же вѣсть вѣсть, оже Изяславъ пришесть къ Переяславу;... слышавъ же Изяславъ, оже Ростиславъ иде на нь с полки своими, и повѣже Изяслав...**»²². Наведена цитата дозволяє думати, що тоді супротивники активно зондували становище в таборі один одного.

Київський літопис часом називає інформаторів (і вивідачів), звістки яких використовували ті чи інші князі. В 1147 р., після недавнього вокняжіння Ізяслава Мстиславича у Києві, ображені ним чернігівські Ольговичі і Давидовичі, що присягнули йому на вірність як сюзерену, змовились проти нього. Посол Ізяслава до Чернігова Улеб «**увѣдавъ, оже цѣловалъ хрестъ Володимиръ и Изяславъ Давыдовича и Святославъ Всеволодичъ къ Святославу Ольговичю, хотяче убити лествю Изяслава; то же слышавъ Улебъ, привѣже ко князи своєму Изяславу и сказа єму, оже его отступили князи черниговьскии и цѣловали на нь хрестъ**»²³. Завдяки донесенню свого посла Ізяслав розкрив змову і розірвав стосунки із зрадниками.

Під 1167 р. київський літописець називає ім'я ще одного князівського інформатора. По смерті свого дядька Ростислава, у Києві вокняжився Мстислав Ізяславич. Його дядько Володимир почав «**думати**» (умишляти) на небожа. «**И тѣ вѣ в то веремя мѣжь Давыдовъ²⁴ Василь Настасичъ, и приѣхавъ повѣда князю своєму...**»²⁵. Довідавшись, що Мстислав знає про його підступи, Володимир намагався виправдатися перед небожем, і той примусив дядька цілувати йому хрест на тому, що не заподіє йому лиха.

У перебігу міжусобної війни 1146–1151 рр. укладались і розривались союзи, створювались коаліції князів, часом із залученням іноземних государів. Юрій Долгорукий мав союзника в особі галицького князя Володимирка Володаревича, а Ізяслав Мстиславич – угорського короля Гези. У 1151 р. шалька терезів воєнного успіху в суперництві за Київ остаточно схилилась на бік Ізяслава. Тоді він вирішив з допомогою короля розправитись із Володимирком, котрий дошкуляв йому під час війни. На прохання Ізяслава король зібрав військо, щоб атакувати Володимирка, котрий тоді напав на підвладну Ізяславу Волинь. Літописець

зробив при тому важливе для теми нашої розповіді зауваження: **«Володимеру же вяху приятеле вь Угрехъ, и послаша к Володимеру, повѣдаша емю, оже король уже идетъ на нь»**. Коли Володимирко що стояв тоді з військом біля Белза, дізнався про наближення сил короля, він **«поверга возы [обоз] свои, а сам гна с дружиною своею к Перемышлю»**, де й приготувався до оборони²⁶.

Так само названі київським літописцем під 1169 р. «приятелями» інформатори новгородського князя Святослава Ростиславича: **«И приѣхавше на Городище²⁷ приятели его, начаша поведати: «Княже! Дѣють людье вѣче ночь, а хотять тя яти; а промышляй о совѣ!»²⁸**. Князь зібрав дружинників, і ті пообіцяли залишитись йому вірними, захистити і його і себе.

Природними інформаторами були купці, що вільно переїздили з однієї країни до іншої. Коли 1184 р. на Русь напав хан Кончак з незліченною ордою, співправителі південної Руської землі Святослав Всеволодич і Рюрик Ростиславич **«со всеми своими полкы, не стряпя, поиде противу имъ»**. Однак розташування ворога було їм невідоме. Князі послали попереду, у сторожу, Мстислава Романовича, самі ж поїхали позаду. **«Бдущимъ же имъ и устрѣтоста гости идущь противу себе ис Половецъ, и повѣдаша [гості] имъ, яко половцистоять на Хоролѣ; Святославъ же и Рюрик то слышавша и рада быста и пондоста к нимъ»²⁹**.

Однак і половці мали інформаторів на Русі. У 1167 р. на Русі загострилася міжусобна боротьба. **«Се же увѣдавши половци, оже князи не в любви живуть, шедше в пороги начаша пакостити гречникомъ»³⁰**. Проте це повідомлення джерела занадто загальне, щоб з певністю твердити про якихось постійних інформаторів половецьких ханів у Києві чи взагалі на Русі. Але той же Київський літопис під 1169 р. називає ім'я такого половецького шпигуна в Києві. Князі вирушили у степ і йшли вже дев'ять днів, аж коли **«высть вѣсть половцемъ от кощѣя [раба] отъ Гаврилкова отъ Иславича, оже идуть на нѣ князи рѣсстии, и повѣгоша лишившеся женъ и дѣтий»³¹**.

При всьому тому в джерелах важко знайти звістки, що могли б свідчити про існування в давньоруські часи бодай елементарної розвідки. Один з небагатьох літописних текстів такого роду – розповідь про останній акт суперництва за Київ у 1161 р. між кланами Ростиславичів і Давидовичів. Ізяслав Давидович обложив у Білгороді Ростислава Мстиславича, тодішнього київського князя. Ростиславу на виручку наспів небіж Мстислав з кількома південноруськими князями і союзною кіннотою чорних клобуків. **«И начаша просити чернии клобѣци у Мьстислава напередъ, «ать соглядаемъ, княже, велика ли рать»**. **Мьстислав же пѣсти ѣ»³²**. Та це була розвідка боєм, яку не раз здійснювали сторожі або взагалі ар'єргардні загони тих чи інших руських військ. Відсутність такої бойової розвідки у Юрія Долгорукого в 1150 р. привела до втрати ним Києва³³.

У перебігу бойових дій і проведення розвідки боєм руські воєначальники не раз вдавались до взяття «язика» – цей термін узято якраз з літопису. У 1149 р. Ізяслав Мстиславич відбивав натиск Володимирка галицького. Справа, як це звичайно бувало, почалася з дуелі стрільців: озброєної луками легкої кавалерії. «И тѹ Изславли стрѣлци яша ѹ галичан мѹжа и приведоша кѹ Изяславѹ, и ѹпраша его Изславѹ, река ему: “Князь твой гдѣ?” «Язык» дав докладну відповідь, проте вона виявилась несприятливою для київського князя, і він відмовився від продовження бойових дій³⁴.

У наведеному фрагменті джерела полоненого не названо «язиком». Та у розповіді про похід Ігоря Святославича на половців 1173 р. сказано, як князь «совокупивъ полкы свои, и ѣха в поле за Воръсколь, и срѣте половцѣ, иже тѹ ловятъ языка; и зънима ѣ, и повѣда ему [князю] колодникъ, оже Ковякъ и Концакъ шлѣ кѹ Переяславлю»³⁵.

Під час прославленого у «Слові о полку Ігоревім» походу новгород-сіверського князя Ігоря Святославича у Половецький степ його воеводи «послалѣ языка ловитѣ, и рекоша приѣхавше: “Видихомся с ратными ратници ваши съ dospѣхомъ ездятъ; да или поѣдете борзо, или возвратися домовъ, яко не наше есть веремя»³⁶. Можливо, від «язика» і сторожі (про використання якої посередньо свідчить наведений текст) були одержані несприятливі для війська Ігоря відомості. Однак князь зневажив небезпеку і вирішив іти далі.

Мабуть, від руських воєначальників половецькі хани перейняли метод захоплення «язиків» напередодні чи під час походу. Про це яскраво розповідає київський літописець під 1190 р.: «Тоє же зими половци вѣхаша [в руську землю] ... и хотѣша пѹстити на воропѣ³⁷ по земли, и яша языкѣ в воротцехъ, а и слышаша, оже Святослав³⁸ стоитъ совокупився ѹ Кѹльдеюрева³⁹; и тако ѹвернѹвшеся повѣгоша, пометавше стягы и копья»⁴⁰. Одержаних від того «язика» відомостей виявилось досить, щоб припинити похід і кинутись навтьоки.

Отже, літописці досить одноманітно описують методи збирання інформації під час майже безперервних бойових дій між руськими князями та їхніми воеводами у часи удільної роздробленості Давньоруської держави в XII ст. Все це майже не змінилось у XIII ст., коли роздробленість продовжувала прогресувати, а держава перетворилась з федеративної на конфедеративну.

Потрібні нам відомості про розвідувальну діяльність у Південній Русі в XIII ст. зосереджені головним чином у Галицько-Волинському літописі, на тексті якого й будується наступна розповідь.

Протягом майже всього XIII ст., за винятком дев'ятнадцяти років, коли Данило Романович підтримував державну єдність свого князівства (1245–1264), Галицько-Волинську Русь шматували удільні князі й бояри, вони була розірвана на багато дрібних князівств і волостей, володарі яких ворогували між собою і всіма силами противились відновленню Галицько-Волинського великого

князівства, започаткованого Романом Мстиславичем. Його сини Данило і Василько, починаючи з досягнення першим повноліття 1219 р., розгорнули тяжку і запеклу боротьбу з галицьким боярством, запрошуваними ним князями-маріонетками і зовнішнім ворогом, насамперед Угорським королівством.

Тому історія Галицько-Волинської Русі XIII ст. проходила у майже безперервних воєнних діях, великих і малих війнах, сутичках на пограниччі й між окремими князями. Зрозуміло, що в подібних умовах чільного значення набувало збирання відомостей про дії супротивників, наміри сусідів і союзників, котрі далеко не завжди залишались вірними даному слову або навіть принесеній у церкві присязі. Однак, так само, як і у Київському літописі, у Галицько-Волинському ізводі майже немає прямих і конкретних звісток про те, хто саме і якими методами збирав потрібну інформацію дипломатичного і воєнного характеру.

Складачі Галицько-Волинського ізводу, подібно до своїх попередників, авторів і редакторів Київського літопису XII ст., при описі добування тих чи інших звісток розвідувального характеру також користується неясними, невиразними термінами: «**услышавъ, увѣдавъ, приде вѣсть**» та ін. В небагатьох випадках книжники дають зрозуміти, що кимось була виявлена ініціатива в збиранні і переданні інформації. І у виключних випадках називається ім'я того інформатора чи вивідача.

У розповіді про події, що настали незабаром по битві на Калці 1223 р., галицький літописець зауважує: «**Олександръ⁴¹ всегда вражду имѣаше къ своимъ вратомъ Романовичемъ ...слышавъ, яко Мъстиславъ не имѣеть люbbe къ зятю своему князю Данилови...**»⁴². Олександр Всеволодич плекав тоді надію зіпхнути простуватого Мстислава з галицького стола і сісти на ньому самому. Тому можна припустити, що він мав постійних шпигунів при дворі тодішнього галицького князя, котрі найбільше цікавились саме стосунками між Мстиславом і Романовичами. Ростислав ще протягом десяти років ворогуватиме з Данилом і Васильком, спиратиметься на галицьких великих бояр у своєму намаганні заволодіти чільними містами Волині й Галичини Володимиром і Галичем і самими тими землями. Лише 1234 р. Данило, що завершував об'єднання Волині під своєю рукою, відігнав Олександра від Галича, що втратив боярську підтримку, остаточно скомпрометував себе в очах суспільства і побіг до свого тестя Володимира Рюриковича у Київ. «**Данилъ же увѣдав [про втечу суперника] изыде на нь из Галича, угони его ... и яша**»⁴³. Так, завдяки вчасно одержаному донесенню вивідача, Данило Романович назавжди позбавився боярської маріонетки і свого лютого ворога Олександра Белзького.

Взагалі автори Галицько-Волинського ізводу частіше, ніж їхні попередники, київські книжники XII ст., дещо частіше користуються словом **увѣдавъ**. У кінці 1252 р. Данило Романович здійснив великий і переможний похід у землю ятвягів, котрі постійно нападали на північно-західну Волинь. У тому поході йому допомагав старший син Лев. У лісових хащах було важко знайти противника,

що почувався там, мов удома. Нарешті вивідачі визначили місце розташування литовського війська: «**Левъ же увѣдавъ, яко Стейкинтъ⁴⁴ в лѣсѣ осѣклься⁴⁵ есть,...**и прийде к осѣкѹ...»⁴⁶.

Подібним чином галицькі й волинські книжники використовують теж мало конкретний термін «**приде вѣсть**». Про взаємну заміненість цих понять може свідчити речення з Повісті про битву на Калці, в якому вони вжиті в тотожному значенні: «**Пришедши же вѣсти въ станы, яко пришли сѹть видѣти олядний рѹскыхъ; слышавъ же Данилъ Романовичъ, и гна всѣдъ на конь видѣти невиданое рати**»⁴⁷. Слід думати, що в даному разі потрібні відомості про розташування татарського війська руський князь одержав від своєї сторожі, що мала близько стикатися з ворогом. Цей і наступні контексти Галицько-Волинського літопису дозволяють думати, що в джерелі формула «**приде вѣсть**» застосовується при відтворенні подій особливо важливого значення.

Саме так виглядає вживання такої формули у розповіді про останній акт кількарічної виснажливої боротьби Данила Романовича з боярським ставлеником Ростиславом Михайловичем за Галич у 1238 р. «**Приде вѣсть Данилу, вѣдущю емѹ в Холмѣ, яко Ростиславъ съшелъ есть на Литву**»⁴⁸, що дозволило нашому герою піти з військом на Галич і утвердитись у стольному граді Галицького князівства при дійовій підтримці городян.

А в 1258 р. вивідачі Данила у Польщі повідомили йому про вторгнення монголо-татар на північ Східної Європи: «**И высть вѣсть из Ляховъ ꙋ короля Данила, яко татарове на Ятвязеухъ сѹть**»⁴⁹. Ця звістка дозволила Данилові Романовичу завчасно приготуватись до зустрічі з ордою Бурундая, що загрожувала й Галицько-Волинському князівству.

Так само у 1266 р. брат Данила Василько дізнався від когось з своїх вивідачів у Польщі про порушення польською стороною недавно підписаної дружньої угоди: «**Приде к немѹ вѣсть, аже ляхове леств ꙋчинили, къ соймови не шли...**»⁵⁰, а почали воювати з Руссю.

Нарешті, якийсь інформатор, слід гадати, з військового середовища, 1279 р. попередив молодших Романовичів про чергову навалу татарської орди: «**Бысть же пришедшимъ имъ⁵¹ къ Берестню⁵², и вѣсть прийде имъ, иже ꙋже татарове попередили к Новѹгородъкѹ**»⁵³. Романовичі вирішили вибрати інший шлях до Литви.

Подібна інформація воєнно-політичного характеру надійшла Мстиславу Даниловичу 1289 р. Смертельно хворий волинський князь Володимир Василькович, що не мав дітей, залишив у спадок своє князівство братові у перших Мстиславу Даниловичу, Знаючи зажерливість і непорядність свого іншого брата – Лева Даниловича, Володимир зробив гарантом угоди монгольських ханів. По смерті Володимира Мстислав зібрався було послати свої залоги до важливих міст Волинського князівства, аж коли «**приде емѹ вѣсть, аже ꙋже засада и Юриева⁵⁴ в Берестини и в Каменци и в Бѣльскѹ**»⁵⁵. Мстислав

послав до Лева свого єпископа спитати, чи він дозволив синові загарбувати волинські міста. Якщо так, то «повѣдаю, брате мой, не тая: послал есмь възводити татарь...». Лев страшенно перелякався і звелів синові негайно вивести свої залоги з волинських міст⁵⁶. Так вчасно одержана інформація про дії суперника дозволила Мстиславу рішучим чином виправити становище.

У зовсім небагатьох випадках літописці називають джерело тієї чи іншої звістки. Розповідаючи про події кінця зими – ранньої весни 1230 р., книжник свідчить: «Прислаша галичане, рекуще, яко: “Судиславъ шелъ естъ в Понизье, а королевичъ в Галичи осталъ, а поиди ворже»⁵⁷. Це коротке речення містить чимало важливої інформації. Той Судислав був ватажком проугорської партії, яка у намаганні будь-що не допустити повернення Данила на престол Галича, спиралася на короля і погоджувалася на присутність в місті угорської залоги на чолі з наступником угорського престолу. Союзниками Романовичів у Галичі й землі була частина (хай і невелика і не дуже сильна) галицького боярства, головне ж – бюргерство Галича: реміснича і купецька верхівка, за якою йшла міська людність. Наведений короткий фрагмент джерела наочно показує розстановку ворожих Данилові сил у самому Галичі: королевич начебто царює, а всіма справами вершить глава боярської партії Судислав. Максимально скориставшись з одержаної звістки про розташування сил ворога, Данило послав частину війська на чолі з своїм кращим воєводою Дем'яном проти Судислава, а сам на чолі кінної дружини кинувся до Галича і незабаром вигнав звідти угрів⁵⁸.

Тільки-но названий Дем'ян мав лазутчиків у боярському таборі, й незабаром після вигнання королевича з Галича люди Дем'яна дізнались про змову галицьких олігархів, метою якої було вбивство Данила. Бояри змовились із його братом у перших Олександром і запросили його на учту до замку боярина Пилипа. Князь, було, вже зібрався туди, аж коли «прийде к нему посолъ отъ тысяцкого его Демьяна, рекшу ему, яко: «Пирь ти золъ естъ, яко съвѣщано естъ безбожнымъ бояриномъ [твоим] Филипомъ и братучядомъ твоимъ Олександромъ, яко ѱвиену ти выти»; и то слышав поиде [Данило] назад и съдръжи столъ отца своего»⁵⁹. Однак наявність своєї людини в боярському таборі чи просто в тому замку Вишні⁶⁰ зовсім ще не означає про створення Дем'яном розвідувальної служби.

Літопис зберіг звістку про курйозний випадок, коли поляки, що жили на польсько-руському порубіжжі, попередили руських людей про напад своїх співвітчизників: «И почаша ляхове воевати около Холма; ...и не взяша ничего же, звѣгли во ся [місцеві жителі] вяху въ городъ, занѣ вѣсть вяху подали имъ ляхове украиняне»⁶¹ – спільне життя на порубіжжі змушувало допомагати одне одному, навіть у разі нападу поляків на руських. До речі, вжите літописцем словосполучення «ляхове украиняне» не залишає можливостей

вкладати (як то особливо часто робиться в останнє десятиріччя) в слово “україна” український етнічний сенс – то були в той час жителі околиці, окраїни.

Так само, як і в Київському літописі, галицькі й волинські книжники згадують про використання «язика» у перебігу бойових дій. Сумно уславлений своєю жорстокістю (про яку неодноразово згадає літописець) старший син Данила Романовича **«Левъ же тихо объѣхавъ село, иссѣче все⁶², одного же приведе; король же ұпроси его»**. «Язык» розповів Данилові, де розташувалося ятвязьке військо. Скориставшись з цих даних, Данило несподівано для ворога напав на нього і здобув повну перемогу⁶³.

Таким виглядає у світлі головних джерел дослідження політичної, дипломатичної та воєнної історії Давньої Русі – літописів – вивідування, лазутництво, часом шпигунство, словом, збирання інформації у XII–XIII ст. у східнослов'янському суспільстві.

¹ Паушто В.Т. Историческое значение периода феодальной раздробленности на Руси // Польша и Русь. – М., 1974.

² Летопись по Ипатскому списку. – СПб., 1871. – С.217.

³ Там само. – С.223.

⁴ Там само.

⁵ Там само. – С.226.

⁶ Син Юрія Долгорукого Гліб.

⁷ Летопись по Ипатскому списку. – С.250.

⁸ Там само. – С.253.

⁹ Там само. – С.255, 264, 289, 305, 314, 315 та ін.

¹⁰ Ольговичу, новгород-сіверському князеві.

¹¹ Летопись по Ипатскому списку. – С.237.

¹² Місто у Переяславському князівстві, яке було тоді під владою Ізяслава.

¹³ Від Ізяслава Давидовича, що тоді був разом із Долгоруким.

¹⁴ Теж місто у Переяславському князівстві.

¹⁵ Летопись по Ипатскому списку. – С.251.

¹⁶ Вятицькій землі, що належала чернігово-сіверським князям.

¹⁷ Летопись по Ипатскому списку. – С.260.

¹⁸ Див.: Котляр М.Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. – К., 2002. – С.176.

¹⁹ Летопись по Ипатскому списку. – С.270, 278, 285, 290, 299, 323, 325, 328 та ін.

²⁰ Тобто, в південну Руську землю.

²¹ Летопись по Ипатскому списку. – С.328.

²² Там само. – С.352.

²³ Там само. – С.244.

²⁴ Давид – дядько Мстислава.

²⁵ Летопись по Ипатскому списку. – С.366.

²⁶ Там само. – С.282.

²⁷ На розташованому в 5 км від Новгороду Городищі сидів запрошуваний новгородським вічем князь із військовою дружиною.

-
- ²⁸ Летопись по Ипатскому списку. – С.368.
- ²⁹ Там само. – С.429.
- ³⁰ Йдеться про купців, що ходили торгувати до Візантії (до «Греків»).
- ³¹ Летопись по Ипатскому списку. – С.369.
- ³² Там само. – С.354.
- ³³ Там само. – С.288.
- ³⁴ Там само. – С.286.
- ³⁵ Там само. – С.387.
- ³⁶ Там само. – С.431.
- ³⁷ Вчинити набіг.
- ³⁸ Всеволодич, київський князь.
- ³⁹ Здається, урочище або село в Київській землі.
- ⁴⁰ Летопись по Ипатскому списку. – С.452.
- ⁴¹ Всеволодич, князь Белза, брат у перших і багатолітній суперник Данила й Василька Романовичів у боротьбі за Волинську і Галицьку землі.
- ⁴² Галицько-Волинський літопис / За ред. М.Ф.Котляра. – К., «Наукова думка», 2002. – С.87. У цьому виданні вперше опубліковано найбільш справний, з мого погляду, Хлебніковський список Галицько-Волинського ізводу, і всі цитати в тексті дослідження подаються далі за цим списком.
- ⁴³ Галицько-Волинський літопис. – С.97.
- ⁴⁴ Один з ятвязьких князьків.
- ⁴⁵ Тобто створив «осчкь», тимчасове дерево-земляне укріплення.
- ⁴⁶ Галицько-Волинський літопис. – С.116.
- ⁴⁷ Там само. – С.86.
- ⁴⁸ Там само. – С.98.
- ⁴⁹ Там само. – С.123.
- ⁵⁰ Там само. – С.129. Замість того, щоб прийти на «снем» до руських князів, польський князь Болеслав несподівано напав на Волинь.
- ⁵¹ Леву і Мстиславу Даниловичам, а також Володимиру Васильковичу.
- ⁵² Під час походу на Литву.
- ⁵³ Важливе місто у Чорній Русі, що належало тоді Литві. Див.: Галицько-Волинський літопис. – С.133.
- ⁵⁴ Сина Лева Даниловича Юрія, спільника батька у намаганні загарбати Волинське князівство.
- ⁵⁵ Галицько-Волинський літопис. – С.155.
- ⁵⁶ Там само. – С.154.
- ⁵⁷ Там само. – С.92.
- ⁵⁸ Там само. – С.92.
- ⁵⁹ Там само. – С.93.
- ⁶⁰ Нині Судова Вишня поблизу Львова.
- ⁶¹ Галицько-Волинський літопис. – С.129.
- ⁶² Тобто винищив усіх селян.
- ⁶³ Галицько-Волинський літопис. – С.118